

Struktúra a történelemtanításban

A történelemszemléletű gondolkodás kiépítésében fontos szerepe van a tények vizuális, élményszerű, egyedi felidézésének, a „belső látás“ fejlesztésének. Ez a szaktárgy sajátosságából (egy-egy nép, ország, a csak egyszeri jelenségek, események, alkotások természetéből) következik. Ha viszont a történelemnek törvénytudomány-jellegére gondolunk, akkor a tények és fogalmak összefüggéseire és ezek általánosítására, a társadalomfejlődés törvényszerűségeire, tendenciáira irányul a figyelem.

Mindennapi tapasztalat, hogy az ifjúság értelmi tevékenységének alakításában különösen sok gondot okoz a valóságot visszatükröző bonyolultabb anyagegység lényegének és szerteágazó kapcsolatainak megértése. Jelentős erőfeszítést kíván az ismeretek összefüggő rendszerbe helyezése vagy valamely alapvonatkozás és a vele kapcsolatos jártasság áttétele változott feltételek között. A megoldás során e téren is számolni kell a szaktárgyi sajátosságokkal.

A felsorolt nehézségek főleg az ösztönös, tervszerűtlen irányítás miatt állandósulnak. Leküzdésük útja: megfelelő tartalmú információ nyújtása és a tanulók öntevékenységének fokozott felkeltése. Ezzel kapcsolatosan felmerül a kérdés: vajon nem éppen az ismereteket összetartó struktúrákat kell történelemtanításunk tartalmi alapjává tenni? Továbbá: vajon nem a struktúrák iránti érzék, eljárás-készség fejlesztését kellene-e munkamódszerünknek következetesen sugalmaznia?

Megkísérelünk a strukturális történelemtanítás jellege és szerepe körülhatárolásával válaszolni e kérdésekre.

*

Struktúrán a tartalom kisebb vagy nagyobb egységeinek, valamely egésznek belső rendjét, felépítését értjük. Felismerése tulajdonképpen az összetevő elemek (alkotórészek), valamint ezek és az egész kölcsönös vonatkozásainak a felismerése. Annak megállapítása, hogy a konkrét történeti tények és törvényszerűségek, a tendenciák és folyamatok milyen összefüggésben állanak, s hogyan viszonyulnak a történeti valóság (tartalmi egység) nagyobb egészéhez.

Az összetevők belső szerkezetrendjének a feltárása így elvezet a valóság lényegéhez. A kapcsolatok csoportosítása világosabbá teszi a történelmi információt. Hozzájárul ahhoz, hogy megmagyarázzuk az összetevőket, keressük további vonatkozásait. Ez a később megismerendő tényekre is érvényes.

Valamely egység belső összefüggései, struktúrája kapcsolatban van más, külső összetevők vonatkozásaival. A tágabb körű fogalmak és törvényszerűségek, a történelmi problémák, az egyes társadalmi-gazdasági rendszerek belső és külső vonatkozásainak a felismerése révén jutunk el az egész történelem valóságát (lényegét) strukturáló összefüggések megértéséig. A nagyobb egységekhez tartozó tények és

vonatkozások egyrészt elmélyítik, illetve módosítják a már elsajátított kisebb egység gondolatbeli szerkezetét, másrészt elősegítik számos újnak látszó, valójában ismert struktúrának és összetevőinek a felismerését.

A struktúra lényegét érintő megállapításainkat például próbáljuk gyakorlatibb módon megvilágítani. ▲ *Románia az 1929—33-as gazdasági válság időszakában* című fejezet legfőbb jelenségei és eseményei: a válság hatása, a kormányok intézkedései, a dolgozók forradalmi harca. Külső vonatkozásait tekintve az első összetevő a másik kettőt döntően befolyásolja, a két utóbbi egymással szembenáll. A további megértéshez az szükséges, hogy az említett összetevőknek mint kisebb egységeknek belső összefüggéseit, szerkezetrendjét tárjuk fel. Ezek, a valóság struktúrájából levezethető kapcsolatok a következők: a válság általános és sajátos hatása a gazdaságra, a bel- és külpolitikára; az uralmon levő kormányok intézkedései és a néptömegek egyes rétegeinek forradalmi magatartása; a munkásosztály élenjáróinak célja és a konkrét helyzetből fakadó határozatok; az objektív-szubjektív feltételek és a néptömegek forradalmi küzdelme.

A kisebb egységek külső és belső vonatkozásai összesítik a nagyobb egység (fejezet) belső vonatkozásait. Ezek kapcsolatban állanak az előző és a következő struktúra egyes összefüggéseivel. Így, a válság sajátos hatásának a felfogását megkönnyíti az előző fejezet struktúrájából vett vonatkozás kiemelése: hazánk gazdasági szintje, valamint a külföldi monopóliumok közötti viszony 1929 előtt.

E vonatkozás felismerése révén először is mélyebben tisztázódnak az egyes összetevők. Válság—gazdaság, válság—bel- és külpolitika összefüggései például jobban megvilágítják a gazdasági válság romániai jellegzetességeit, az osztályok és képviselőik törekvéseit. A munkásosztály élenjáróinak célja és a helyzetből fakadó határozatok kapcsolatából jobban értékelhető mind a munkásosztály ereje és az RKP vezető hivatása a társadalmi harcok során, mind az új tömegmozgósító, szervezési és harc formák megjelenése.

Az említett kapcsolatok fokozatos felismerése magyarázatot ad és hangsúlyozza az összetevők szerepét; tudatosabbá válik a forradalmi harc azonnali és jövőbeli, hazai és nemzetközi jelentősége, általános és személyi tanulsága. De könnyebb lesz meghatározni a belső rendet alkotó összefüggések egymásutániságát is.

A strukturális összefüggések átgondolásában a tanárt segítik a szaktudomány ilyen irányú eredményei. A marxi—lenini történettudomány ugyanis nemcsak a történelmi tényeket, hanem az egységen belüli lényeges vonatkozásokat is feltárja. Fogalmak és ítéletek formájában visszatükrözi az ismeretanyag összefüggéscinek objektívan létező rendszerét.

Előbbi példánkra hivatkozva, a történettudomány gazdag tényanyag alapján mutatja ki az 1929—33-as gazdasági válság általános és sajátos vonásait. Kiemeli e vonások okát, következményeit. Megvilágítja az uralkodó osztályok és a dolgozók pártjainak törekvését, taktikáját, tagjainak magatartását. Rámutat, hogy a néptömegek harcokésztsége és cselekedetei megfeleltek a kitűzött feladatnak: a sztrájkok egy része és főleg az 1933-as január-februári forradalmi küzdelem a gazdaságival politikai követeléseket kapcsolt össze. A történelmi materializmus kritériumai szerint elemelve a tényeket, valamint az egyes szubjektív tényezők tevékenységét és befolyását, e tudomány eljut a válság s a harcok sokoldalú értékeléséhez.

VI. I. Szviderszkij alapján B. Gentner a struktúra-fogalomnak három lényeges vonását különbözteti meg: a) az egész strukturaló anyagrészek vagy elemek — *faktologikus* oldal; b) az anyagrészek közötti objektív összefüggések felfedése és indoklása — *logikai* oldal; c) az összefüggések minősége és történelmi folyamatba

helyezése — *módszertani* aspektus. A három vonás dialektikus egységet alkot. A történelemtanításban sem lehet őket elválasztani. Csak a struktúra szerepének elméleti megközelítése végett tehetjük ezt, lévén hogy mindegyik vonásnak megvan a maga sajátos hozzájárulása és követelménye. A faktologikus oldal elsősorban bizonyos információ kiválasztásának és a tényismeretnek a szükségességére mutat rá. A logikai oldal a történelmi gondolkodásra nevelés szempontjából fontos. A módszertani aspektus értéke a történelmi tudat és az értelmezéskészség kialakításában jelentkezik. A tanulók értelmi tevékenységére nézve az első szempont ténygyűjtést és elemzést, a második lényegkiemelést és szintetizálást, a harmadik pedig elvi értelmezést és alkalmazást igényel.

A minket érdeklő további kérdés e hatótényezők érvényesítése.

•

A korszerű történelemoktatásban — mint azt már említettük — fontos feltétel a sajátos szempontnak megfelelő információ. Ügyelni kell egyrészt arra, hogy a meg-alapozó kép átfogó és lényegre törő legyen, másrészt elégséges is az egyre bonyolultabb vagy a távolabbi kapcsolatok felismerésére. Segíti az átgondolást, ha már a célkitűzés megfogalmazása előtt megállapítjuk az összefüggések objektíven létező struktúráját.

Az órára való előkészület során a tanár emelje ki a maga számára a téma leg-főbb jelenségeit vagy eseményeit, rögzítse a tisztázandó tartalmi egységek összetevőinek vonatkozásait, az alkotórészek és az egész kölcsönhatását, belső összefüggés-rendjét. Így világos, a feldolgozás szempontjából modellnek vehető formához jut, melyhez igazodva bontja ki azután az eszmei mondanivalót, fedi fel a tények, fogalmak és összefüggések tisztázásának, valamint az érzelmi-akarati ráhatásnak a lehetőségeit.

A célkitűzés megfogalmazásakor mindig a fő jelenségek és események vonatkozásai az irányadók. Az említett fejezet (téma) tanítása előtt például az ok—következmény átgondolása juttat el bennünket a legfontosabb oktató-nevelő feladat kiemeléséhez: a válság gyökereinek, valamint a két alapvető osztály és vezetői akcióinak a megértéséhez, értékeléséhez.

Az anyag kiválasztásakor a kisebb egységek összefüggései is előtérbe kerülnek. Ahhoz, hogy a válság hatását és a kormányok intézkedéseinek az értelmét megvilágítsuk, elegendő néhány jellegzetes tény megemlítése és elemzése. Ezzel szemben csakis részletesebb tényismertetéssel érhető el a néptömegek egyre általánosabb és magasabb szintű küzdelme, a párt programja és irányító tevékenysége, az egyes személyek magatartása jelentőségének s egymásrahatásának az értelmi megértése.

Ily módon a tartalmi-logikai struktúra kidolgozása egyértelműen rávilágít arra, mely tényeket és fogalmakat kell a tanulónak feltétlenül elsajátítania. Továbbá: miről lehet lemondani bizonyos feltételek között anélkül, hogy a megismerés minősége kárt szenvedne, s mi válhat éppen teherterheléssé.

Az ismeretstruktúra az emocionális vonatkozások tudatosítását is lehetővé teszi, amikor az egyes szubjektív összetevők cselekedeteinek az indoklására, értékelésére vagy hangsúlyozására, az információ összevonására vagy részletezésére készletet. Az így végzett anyagkiválasztás a tartalom nevelési lehetőségeinek teljesebb kiaknázását biztosítja. Lehetővé válik kiegészítő anyag, a válság hatására vagy a dolgozók küzdelmére vonatkozóan például hely- vagy tájtörténeti forrás, ilyen jellegű visszaemlékezés, szájhagyomány, a tanár saját és tanítványai olvasmányából kiemelt gondolat, filmrészlet élményt nyújtó s meggyőződést mélyítő felhasználása.

Az ok—következmény kapcsolat az ellentétbe állítás, illetőleg a három kisebb egység összefüggésrendje egyben meghatározza a téma ismeretanyagának felépítését. A tartalmi-logikai szerkezet a tanítási óra alapvázlatát nyújtja. Természetesen számolni kell azzal, hogy az óra felépítésére más tényezők is hatnak (a tanuló belső feltételei, a képzés és nevelés feladatai, osztályközösség, idő, munkaeszköz).

A strukturális összefüggések felismerése a legnagyobb mértékben elemző és összesítő. V. Čapek cseh módszertankutató 1966-os megfogalmazása szerint „felfogni a valóságot mint strukturált egészt, megérteni az egésznek belső lényegét és felépítését... azt jelenti, hogy az általánostól az egyes felé megyünk, a résztől az egész felé, valamint az egésztől a részhez, a jelenségtől a lényeghez és a lényegtől a jelenséghez, a tárgytól a személyig és a személytől a tárgyig“. Alapvető fontosságú az egyedi, a sajátos és az általános dialektikus kölcsönhatásának a felismerése.

Az egyes lépéseknél mindig az ismertből, de — egyre gyakrabban — a verbális, a távolabbi, a bonyolultabb ismeretből is kiindulhatunk. A struktúra megértése feltételezi az egyedit visszatükröző képzetet, az értelmi művelet elvégzésekor azonban ez utóbbi csak mint kiegészítő, járulékos elem jelentkezik.

Az elvégzendő alapfeladat természetesen a vonatkozások: ok—okozati összefüggés, módosító hatás, kölcsönös befolyás önálló felismerése, az összetevők idő- és térbeni elhelyezése. A felismerés elsődleges feltétele a történelmi ismeretek (összetevők) és kapcsolataik értelmezése. Éspedig: a lényeges vonások megállapítása, az összefüggések magyarázata, a fontosság megvilágítása. A vonatkozások indoklása bizonyítja a felismerést. Kezdő fokon bátorítanunk kell a kapcsolatokat intuitív megragadását is. Az 1966—68-as tanévekben végzett felmérések és útkereső kísérletek (a kolozsvári 6. számú általános iskola és 7. számú elméleti líceum ötödik osztályaiban) azzal a tapasztalattal jártak, hogy az eljáráskészség kialakítása táblázat- és sémamodellek felhasználásával könnyebbé, gyorsabbá és általánosabbá válik.

Az ismeretek kapcsolatait kiemelő feladatadás vagy probléma-állítás különböző jellegű és nehézségű lehet: hazánk társadalmának összetétele a gazdasági válság időszakában (elkülönítés, számszerű összehasonlítás); az RKP irányító tevékenysége (az objektív feltételek és az akciók ok—okozati összefüggése, időrendje); a munkásosztály 1929—33-as forradalmi küzdelmének jelentősége (a romániai, a nemzetközi, sőt a helyi osztályerők viszonylatában).

Továbbvivő lépés a már elsajátított összefüggések felismerése új struktúrákban, illetőleg a régebbi struktúra kiegészítése vagy átalakítása új tények, fogalmak és ezek vonatkozásainak megismerése útján. Ilyen irányú vizsgálataink tanulsága: az összefüggéseket a kisebb növendékek először a régebbihez hasonló, új struktúrákban rögzítsék és alkalmazzák. A főleg egyedi tényekhez kapcsolt többszöri áttétel így a bonyolultabb, de valójában azonos vonatkozások és szerkezetrend megállapítását is előmozdítja.

A strukturális összefüggések önálló elsajátításának gyakoroltatása a „felfedezés“ tanítás lényege. Olyan irányú törekvés, hogy a tanuló megértse a tudomány belső logikáját, eligazodjék a történelmi-politikai természetű információk tömegében. Lehetővé teszi számára olyan feladatok megoldását, amelyekre azelőtt nem készült elő. Fejleszti a jelennel és más tárgyak ismeretanyagával szükséges kapcsolatteremtést, a filozófiai általánosítás képességét.

Fazoli Sándor